

Історичні передумови генезису етнополітичних Конфліктів у регіоні Південного Кавказу

На прикладі Азербайджану і Вірменії розглядаються історичні корені і генезис етнополітичних протиріч у регіоні Південного Кавказу, а також складові етнічного конфлікту.

***Ключові слова:** етнополітичний простір, генезис конфліктів, експансія, політична підтримка, автономія, стереотипи.*

Для етнополітичного простору Південного Кавказу майже завжди була характерна наявність досить складного і запутаного комплексу проблем і протиріч, що часто ставали причиною воєн, насильницьких асиміляцій, депортацій, запеклих суперечок між різними етнічними групами. Одна з найважливіших особливостей цієї ситуації полягала в тому, що формування і виживання регіональних етнічних співтовариств не завжди залежало від існування власного державного утворення.

Звертаючись до питання генезису етнополітичних конфліктів Південного Кавказу, можна відзначити, що конфлікт, як багаторівневе явище, містить у собі політичні, соціально-економічні, ідейно-психологічні і багато інших моментів. Усі ці складові присутні в генезисі конфліктів даного регіону. Тільки умовно можна допустити, що етнополітичний конфлікт є окремим, унікальним явищем, де основну роль грають історичний фактор і особливості регіону. Не абсолютизуючи роль історичної основи конфліктів, можна сказати, що у визначеній мері джерела кризової ситуації в регіоні Південного Кавказу були закладені при утворенні СРСР і зв'язані зі спадщиною міжетнічних відносин у Російській імперії.

Типологію етнополітичних конфліктів, що виникли на території колишнього СРСР, одними з перших досліджували Э.А. Паин і А.А. Попов, опублікувавши першу статтю про етнічних конфліктах у СРСР[2]. Вони виділили конфлікти стереотипів, тобто ту стадію конфлікту, коли етнічні групи можуть ще чітко не усвідомлювати причини протиріч, але у відношенні опонента створюють негативний образ «недружнього сусіда», «небажаної групи». Прикладом служать вірмено-азербайджанські відносини. Дійсно, соціологічні й етнографічні дослідження задовго до конфлікту фіксували взаємні негативні стереотипи вірменів і азербайджанців.

Інші дослідники, як, наприклад, академік М. Ісаєв, пропонують іншу типологізацію й виділяють регіональні війни, тобто тривалі збройні зіткнення з використанням важкого озброєння і регулярних військ. Це конфлікти в Нагорному Карабасі, Абхазії, Південній Осетії[3].

На думку Д. Малишевій, чистих етнічних, релігійних або, наприклад, територіальних конфліктів у сучасному світі взагалі не спостерігається [4,с.36].

Таким чином, уся сукупність етнополітичних конфліктів у пострадянському просторі з більшою або меншою часткою умовності може бути зведена до декількох основних типів: територіальні конфлікти, часто зв'язані з возз'єднанням роздроблених у минулому етносів. Їхнє джерело – внутрішньополітичні, а нерідко і збройні зіткнення між урядом і національно-визвольним рухом або тим або іншим сепаратистським угрупованням, що користується політичною і військовою підтримкою сусідньої держави. В етнополітичних конфліктах Південного Кавказу до даного типу можна віднести Нагірно-Карабахський і Грузино-Південно-Осетинський конфлікти;

Також є конфлікти, породжені прагненням етнічної меншості реалізувати право на самовизначення у формі створення незалежного державного утворення. Даний тип конфлікту характерний для грузино-абхазького протистояння.

Зрозуміло, не завжди вдасться вичленувати кожний з цих типів конфліктів. Типологізація конфліктів досить умовна. Нерідко має місце нашарування одних конфліктів на інші. Характерний у цьому відношенні конфлікт у Нагорному Карабасі, що є результатом цілого комплексу етнічних, територіальних, політичних, економічних і у відомій мері релігійних протиріч.

Дана типологія не претендує на вичерпний характер і повинна постійно удосконалюватися з урахуванням подій, що відбуваються, та тенденцій розвитку етнополітичної взаємодії [1].

Спробуємо виділити історичні передумови генезису етнополітичних конфліктів на Південному Кавказі на прикладі взаємовідносин Азербайджану і Вірменії.

Складної і багатогранної – з етнічної точки зору – характер кавказького регіону відзначали ще учені стародавності. «Багато різних племен живе на Кавказі», – писав «батько історії» Геродот у V столітті до н.е.[5,с.89]

До початку нашої ери на території Південного Кавказу існувало три великих державних утворення – Вірменське царство, Картлі й Албанія. Усі три держави були ареною боротьби між Римом і Парфією, і від результату цієї боротьби, багато в чому залежала етнополітична ситуація в регіоні. Вірменія здебільшого була спільницею Риму, Картлі часто змінювала свою політичну орієнтацію і не раз піддавалася розділові між Римом і Парфією, а Албанія, як правило, знаходилася в сфері впливу Ірану[6,с.280-285].

Істотно змінилася етнополітична ситуація на Південному Кавказі тоді, коли на світову авансцену виступили араби і почалося сходження арабського халіфату. У 642 р. Араби підкорили своєї владі Кавказьку Албанію, а наприкінці VII століття арабському завоюванню піддалися Вірменія і Грузія. З VIII століття починається процес ісламізації регіону, і вже до IX століття в тут існував ряд феодалних володінь, де панували мусульманські династії[7,с.15].

У першій половині XI століття в історії Південного Кавказу наступив новий етап – почалася навала тюрків-сельджуків.

Експансія тюрків і заселення ними територій сучасного Азербайджану і частини територій Вірменії і Грузії змінили етнічний склад населення, відбулася тюркізація автохтонного албанського населення,

що поклато початок формуванню тюркомовної азербайджанської народності[8,с.92-93]. Маси тюрків, в основному Огузів і родинних ним племен, прибували й осідали в Закавказзі аж до ХІХ століття.

До початку ХХ століття етнополітичний стан Південного Кавказу був відносно стабільним. Виключенням став лише період революційних подій у Росії 1905-1907 років, коли в регіоні Південного Кавказу, що на той час уже входив до складу Російської імперії, мали місце вірмено-азербайджанські зіткнення, викликані ослабленням впливу центральної влади. Почавши з незначних інцидентів 6 лютого 1905 року в м. Баку, конфлікт перекинувся на інші регіони Закавказзя і продовжувався до кінця 1906 року. У ході конфлікту загинуло близько 10 тисяч чоловік. Найбільш важкі зіткнення мали місце на території Карабаху й у м. Баку[9,с.41].

Зворотною віхою в історії регіону став початок першої світової війни. Із вступом у війну Туреччини на боці Троїстого союзу, Південний Кавказ опинився в епіцентрі воєнних дій. Апогеєм цих дій стали події квітня 1915 року стосовно вірменів Західної Вірменії, обвинувачених младотурецькою адміністрацією в симпатіях до Росії[10,с.4-8], що спричинили за собою значний потік біженців у Росію. Потік біженців із Західної Вірменії в російську частину Закавказзя ускладнив і без того непрості вірмено-тюркські відносини.

Лютнева революція 1917 року і процес дезінтеграції Російської імперії привів до виникнення на Південному Кавказі трьох незалежних держав – Азербайджану, Вірменії і Грузії. Неждане здобуття незалежності підтркнуло нові Закавказькі держави до зовнішніх і внутрішніх між-усобиць етнополітичного характеру. З метою нейтралізації комплексу протиріч у лютому 1918 р. у регіоні була створена Закавказька Федерація, куди ввійшли Азербайджан, Вірменія і Грузія[11,с.12]. По суті справи – це було ефемерне політичне утворення, що продемонструвало надалі свою неспроможність. Ситуація в регіоні ускладнювалася ще й тим, що з 1918 по 1920 роки дана територія піддавалася кількаразової окупації з боку Німеччини, Туреччини й Великобританії. Ступінь впливу окупаційної влади на ескалацію етнополітичної ситуації в регіоні була надзвичайно висока.

Користуючись політичною підтримкою з боку Туреччини, а потім і Великобританії, Азербайджан висунув претензії на області Карабаху, Зангезуру і Нахічевану, які знаходилися в сфері політичного впливу Вірменії й були заселені, переважно, вірменами. Внаслідок, турецькі війська перейшли до бойових дій, спровокувавши чергову серію вірмено-азербайджанських зіткнень[12,с.178]. Після змушеної евакуації турецьких військ спірні території перейшли під юрисдикцію британського експедиційного корпусу. У серпні 1919 р. карабаські вірмени підписали договір, за яким Карабах визнавався частиною Азербайджану, де йому була гарантована культурна автономія. Незабаром черговий з'їзд Національної Ради вірменів Карабаху ухвалив (не чекаючи міжнародного вердикту) скасувати рішення про тимчасове входження до складу Азербайджану й оголосив про приєднання Карабаху до Вірменії[13,с.7].

У квітні 1920 року 11 армія РРФСР за допомогою сил регіонального відділення РКП(б) встановила контроль над територією Азербайджану. 28 квітня 1920 року дашнакському урядові Вірменії було пред'явлено ультиматум з погрозою в триденний термін почати воєнні дії в разі, якщо не будуть очищені від вірменських військ території Карабаху і Зангезуру.

10 серпня того ж року Вірменська Республіка змушена була підписати угоду з Радянською Росією, по якому спірні території Карабаху і Зангезуру переходили під контроль військ РРФСР[14,с.11].

Спочатку декларацією Азербайджанського ревкому від 30 листопада 1920 р. спірні райони Зангезур і Нахичевань були визнані частиною вже Радянської Вірменії, а Нагорному Карабаху, велику частину населення якого складали вірмени, було запропоноване право на самовизначення. На урочистому засіданні Бакинської ради 1 грудня 1920 р. Серго Орджонікідзе заявив про входження Нагорного Карабаху до складу Вірменії. Це підтвердили І. В. Сталін у газеті «Правда» від 4 грудня 1920 р., а також Кавбюро ЦК РКП(б) рішенням від 3 червня 1921 року. Однак незабаром ці рішення були переглянуті. Кавбюро на своєму пленумі, що відбувся 5 липня 1921 р., прийняло інше рішення, що передбачало включення Нагорного Карабаху на правах автономії до складу Азербайджану.

Московський договір 1921 року передбачав поступку Туреччині Карської провінції, що входила ранне до складу незалежної Вірменії[15,с.313]. Відповідно до Карського договору того ж року, передбачалося створення Нахичеванської АРСР у складі Азербайджану[15,с.313]. У липні 1923 року була створена Автономна область Нагорного Карабаху (АОНК) у складі Азербайджанської РСР, що у 1937 році була перетворена в Нагірно-Карабахську автономну область (НКАО).

У радянський період інтелігенція і навіть партійне керівництво НКАО неодноразово зверталися до союзного центру (у 1945, 1967, 1977р.[16,с.167]) про перегляд адміністративно-територіального розподілу регіону, але, у силу відомих причин, Москва не могла йти далі окремих поступок у кадровій і етнокультурній політиці. Ліберальні процеси в СРСР наприкінці 80-х рр. ХХ ст., що послабили тверді підвалини тоталітарного режиму, генерували весь комплекс застарілих протиріч етнопольного характеру, створивши основу для ескалації етнопольтичної ситуації в регіоні.

Таким чином, історичні аспекти міжетнічних відносин у минулому багато в чому визначили обопільне негативне сприйняття протидорчих сторін у період розгортання етнопольтичних конфліктів навколо Нагорного Карабаху наприкінці 80-х рр. ХХ ст. На наш погляд, саме установки і стереотипи, споконвічно спрямовані на конфлікт, заклали благодатний ґрунт для актуалізації цілого ряду об'єктивних причин – польтичних, економічних, демографічних, етнопольтичних конфесіональних і інших, що на довгий час слугували активному генезису етнопольтичних конфліктів у регіоні.

Список використаних джерел

1. Нерсисян А.Х. Типология этнопольтических конфликтов. Ломоносовские чтения 2003 года. Аспиранты. Т.1. – М., 2003.
2. Паин Э.А., Попов А.А. Межнациональные конфликты в СССР // Советская этнография. – 1990, №1.
3. Исаев М.И. Социально-этнические аспекты развития национальных отношений // Этнопольтический вестник. 1995г., №6.
4. Малышева Д. Конфликты на юге СНГ и на Ближнем и Среднем Востоке // Мировая экономика и международные отношения. – 1995, №10.
5. Геродот. История. Т. 1. – М.: «Ладомир», 1999.

6. Всемирная история. / Ред. коллег. И.А. Алябьев, Т.Р. Джум. Т. 6. – Минск: «Литература», 1996.
7. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. – М.: «Междунар. Отношения», 2001.
- Алекперов А.К. Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. – Баку: АН АзССР, 1960.
8. Баллаев А. Азербайджанское национальное движение в 1917 – 1918 г.г. – Баку: «Елм», 1998.
9. Геноцид армян в Османской империи / Под. ред. М.Г. Нерсесяна. – Ереван: Айастан, 1982.
10. Азатян Г. Судьбоносные договора. – Ереван: НАН РА, 2000.
11. Гарибджанян Г.Б. Страницы истории армянского народа. – Ереван: Гитутюн, 1998.
12. Казананджян Р. К предыстории самоопределения Нагорного Карабаха. – М.: НАН РА, 1997.
13. Микаэлян К. Преодоление заблуждения // Содружество-НГ, 1999, Сентябрь.
14. Дипломатический словарь / Под. ред. А.А. Громыко. Т. 3. – М.: Наука, 1986.
15. Восканян С.С. Очерк истории армяно-азербайджанских этнополитических отношений. – Волгоград: ВолГУ, 2002.

Осмоловская Е.Ю. Исторические предпосылки генезиса этнополитических конфликтов в регионе Южного Кавказа

На примере Азербайджана и Армении рассматриваются исторические корни и генезис этнополитических противоречий в регионе Южного Кавказа, а также составляющие этнического конфликта

Ключевые слова: этнополитическое пространство, генезис конфликтов, экспансия, политическая поддержка, автономия, стереотипы.

Osmolovska, O.Y. Historical preconditions for the genesis of ethno-political conflicts in South Caucasus region

Historical roots and the genesis of ethno-political disputes in South Caucasus region and ingredients of ethnic conflict are considered by example of Azerbaijan and Armenia.

Key words: ethno-political space, genesis of conflicts, expansion, political support, autonomy, stereotypes.